

JE PLÁNOVÝ JAZYK RIEŠENÍM PRE ÚNIU

Petra Jesenská
KAA FHV UMB

0. Úvod

Riman Galenus v 2. storočí vypracoval systém znakov pre medzinárodnú komunikáciu. Z roku 1134 sa zachovalo svedectvo o umelom jazyku vytvorenom Nemcom Hildegardom, ktorého jazyk obsahoval 1011 slov. Zástancom vytvorenia medzinárodného jazyka bol aj Komenský, ktorý navrhoval upraviť latinčinu, ktorá mala tvoriť základ medzinárodného jazyka.

Po mnohých pokusoch s úpravou latinčiny a iných jazykov sa začínajú na konci 19. a začiatkom 20. storočia objavovať umelé jazyky, ktorých šance stať sa medzinárodným jazykom sú pomerne vysoké. Ide predovšetkým o volapük, esperanto, axiom-vatiant (1929), universal (vznikol z esperanta v roku 1925), ido, okcidental (neskôr interlingva).

V dvadsiatom storočí dokonca istý lekár zostavil niekoľko umelých jazykov, z ktorých niektoré mali slovnú zásobu 10 000 slov. Len od čias Francisa Bacona po súčasnosť zaznamenala ľudská spoločnosť približne 700 pokusov vytvoriť umelý prostriedok komunikácie. Ľudstvo totiž podľahlo ilúzii, že vytvorením nadnárodného univerzálneho jazyka by bolo možné predísť mnohým komunikačným nedorozumeniam a informačným šumom. Predpokladá sa, že na základe istých univerzálií (črt spoločných všetkým jazykom) by sa mohol vytvoriť jazyk spoločný pre rokovania Únie, svetových kongresov, konštituovanie medzinárodných zmlúv a dohovorov. Lexika by pozostávala zo slovnej zásoby všetkých jazykov, čo je dosť ťažké si predstaviť, pretože odhadom jestvuje na svete okolo 6 800¹ jazykov. Pri takomto počte si zároveň uvedomujeme opodstatnenosť snáh o vytvorenie nadnárodného, resp. medzinárodného univerzálneho komunikačného prostriedku. Napríklad na 18 miliónov amerických Indiánov pripadá 1200 jazykov, na Novej Guinei existuje okolo 400 jazykov a nárečí. V ruskom Dagestane, kde žije asi 1 milión 500 tisíc obyvateľov, existuje celkom 40 rôznych jazykov. Na polostrove Kola, patriacom Rusku, žije iba 1700 Saamov, ktorí majú svoj vlastný jazyk a písmo. V africkej Ghane možno napočítať asi 45 jazykov a v najľudnatejšej krajine Afriky, Nigérii, okolo 100, v Kamerune jestvuje približne 170 jazykov a dialektov. V časocho koloniálnej nadvlády fungovali ako zjednocujúce a úradné

¹ Pojem jazyk je často neľahké definovať a najmä odlišiť jeho štandardnú formu od nárečovej. Rovnako je nemožné určiť presný počet jazykov – vznik a zánik jazykov je dynamický proces – jazyky neustále vznikajú a zanikajú, najmä v Ázii, Oceánii, ale aj inde vo svete.

jazyky práve jazyky európskych kolonizátorov, predovšetkým angličtina a francúzština, ktoré v mnohých štátoch so zložitou jazykovou a politickou situáciou ostávajú úradnými jazykmi aj naďalej (Pisárčiková, 1988, str. 262). V samotnej Únii sa počet jazykov po 1. máji 2004 rozšíril z 11 na 20, čo v porovnaní s predchádzajúcimi údajmi naozaj nie je vysoké číslo, ktoré však aj napriek nízkej numerickej hodnote spôsobuje nemalé priestorové aj finančné ťažkosti pri tlmočení počas stretnutí európskych lídrov. Ukazuje sa, že jeden hlavný pracovný jazyk by pomohol vniest' poriadok, aj keď nie spravodlivosť, do jazykového chaosu Únie. Za jedno z najspravodlivejších riešení sa považuje práve umelý jazyk, ktorý v sebe nenesie informácie o kultúre a histórii jed(in)ého etnika.

1. Najznámejšie umelé jazyky

Pre stručnosť a prehľadnosť uvádzame len päť úspešných pokusov o vytvorenie umelého jazyka.

1. Prvý výrazný úspech zaznamenal nemecký kňaz a jazykovedec J. M. Schleyer, ktorému sa v roku 1879 podarilo vytvoriť „svetový jazyk“, teda volapük (z anglického *world speak*), ktorého konečnú podobu predstavil v publikácii *Volapük* v roku 1880. Preštudoval 51 jazykov, kým zostavil abecedu tvoriacu 27 grafém. Hoci sa so Štúrom pravdepodobne nikdy nestretol, riadil sa krédom „píš, ako počuješ a hovor, ako píšeš“.

2. Esperanto je jedným z najúspešnejších a najvydarenejších zo všetkých pokusov, preto sa mu budeme podrobnejšie venovať v časti 2.

3. Po esperante prichádza ido, obdoba upraveného a prepracovaného esperanta.

4. Interlingua (IALA²) pochádza z myšlienkovvej dielne amerického newyorského združenia v rokoch 1924-51 a jej hlavným cieľom bolo nahradiť latinčinu. Zaujímavý je fakt, že interlingua je súborom 10 000 výrazov upravených z latinčiny. Združenie IALA razilo myšlienku, podľa ktorej sa dnes latinčina opäť zjavuje vo svete – ide o modernizovanú formu latinského jazyka, obohateného o mnohé výrazy z prirodzených jazykov. Abeceda má 26 grafém latinskej abecedy. Bola vypracovaná podobne, ako sa kedysi vyvíjali jazyky z nárečí.

5. Zjednodušenou verziou angličtiny v tridsiatych rokoch dvadsiateho storočia prispeli Ogden a Richards k sérii snáh o vytvorenie univerzálneho umelého jazyka jednoducho tak, že upravili a simplifikovali prirodzený jazyk. Nazvali ho Basic³ English a slovná zásoba

² IALA (International Auxiliary Language Association, čiže Medzinárodná spoločnosť pre pomocný jazyk) vypracovala interlingvu na základe viacerých jazykov.

³ Basic tiež znamená British-American-International-Commercial

pozostávala z 850 slov nevyhnutných na to, aby bola možná komunikácia. Paradoxom ostáva fakt, že minimálny rozsah slovnej zásoby obmedzuje komunikanta natoľko, že aj „najjednoduchšie pojmy sa vyjadrujú zložitými opismi, napr. namiesto *selfish* sebecký je *without thought of others* (doslova: *bez myslenia na iných*), nehovoriac o extrémoch, ako je *a cut from the back end of a male cow kept on the fire log enough* (doslova: *odrezok z chrbtového konca samčej kravy nechanej na ohni dosť dlho*) namiesto *beefsteak* hovädzi rezeň“ (Krupa – Genzor, 1996, str. 302).

2. Esperanto – prednosti a nevýhody

Zástancovia umelého jazyka presadzujú najmä esperanto, ktoré sa uplatnilo vo väčšej miere ako volapük. Esperanto v preklade znamená *dúfajúci* a je najprepracovanejším a najasertívnejším spomedzi všetkých doteraz vytvorených umelých jazykov. Úplne prvá učebnica esperanta vychádza v roku 1887 v ruštine, no nie v cárskom Rusku, ale vo Varšave. V roku 1907 vychádza v Martine prvá učebnica esperanta pre Slovákov. Abeceda pozostáva z 28 grafém. Slovný prízvuk je na predposlednej slabike. Slovná zásoba je internacionálna a znalci tvrdia, že je možné tento jazyk zvládnuť za pár týždňov. Za zakladateľa esperanta je označovaný Poliak lekár Lazar Ľudovít Zamenhof, ktorý určite netušil, že esperanto sa stane najúspešnejším umelým jazykom, v ktorom sa dodnes konajú kongresy a do ktorého sa prekladajú literárne diela (na Slovensku už chronicky známy preklad Sládkovičovho Detvana). Na internetovej stránke esperantistov <http://lingvo.org/sk/2/3> je zverejnený Pražský manifest hnutia za medzinárodný jazyk esperanto, na ktorom demonštrujú sedem princípov, ktoré pokladajú pri zavedení esperanta ako medzinárodného jazyka za spravodlivé. Ide o princípy

1. demokracie,
2. nadnárodnej výchovy,
3. pedagogickej efektivity,
4. viacjazyčnosti,
5. jazykových práv,
6. jazykovej rôznorodosti,
7. ľudskej emancipácie.

Svoju pozornosť sme z hľadiska nášho zámeru upriamili na štyri zo siedmich princípov: 2., 5., 6., 7.

Prostredníctvom esperanta je možná korektná *nadnárodná výchova* (2.) v najväčšej možnej miere z aspektu vplyvov iných kultúr. Študent angličtiny sa prostredníctvom jazyka dozvedá o kultúre, geografii a politike anglofónnych krajín, najmä o Spojených štátoch a Veľkej Británii. Esperantisti tvrdia, že študent esperanta sa učí o svete bez hraníc, „v ktorom každá krajina vystupuje ako domov niekoho“ (<http://lingvo.org/sk/2/3>). Uznávame, že výchova v akomkoľvek prirodzenom jazyku súvisí s istým spôsobom chápania sveta okolo nás, pomocou ktorého dokáže ovplyvňovať naše myslenie. Rovnako však môžeme použiť protiargument, že aj esperanto sprostredkúva isté chápanie sveta a prostredníctvom jazykových prostriedkov ovplyvňuje myslenie svojich používateľov.

Jazykové práva (5.) sa viažu na rovnoprávne postavenie jazykov, pretože používatelia veľkých aj malých jazykov sa prostredníctvom esperanta stretávajú na neutrálnej jazykovej pôde. Nerovnomerné rozdelenie politickej moci medzi jazykmi prehľbuje konflikty a podkopáva záruky deklarované v mnohých dokumentoch o rovnakom zaobchádzaní s ľuďmi bez ohľadu na jazyk. Na druhej strane je práve tento princíp asi jedným z najrozporuplnejších, pretože je v ňom zakódovaná nadradenosť esperanta alebo iného jazyka, umelého či prirodzeného, pokiaľ si osobuje právo byť jediným univerzálnym jazykom medzinárodného spoločenstva na nadnárodnej úrovni. Nie sme si istí, či je v tejto oblasti možná jazyková spravodlivosť.

Jazyková rôznorodosť (6.) pre esperantistov predstavuje neoddeliteľnú súčasť bohatstva jazykového dedičstva a rozvoja ľudskej spoločnosti. Podľa tohto princípu je každý jazyk, rovnako ako každý jeden živočíšny druh, jedinečný, nenahraditeľný a je hodnotou, o ktorú je nutné sa starať a ochraňovať ju. Uvedomujú si, že pri porušovaní a nerešpektovaní podpory všetkých jazykov rovnomerne sú tieto odsúdené zaniknúť.

Princíp *ľudskej emancipácie* (7.) znamená, že človeka limitujú znalosti prirodzeného (resp. národného) jazyka, v ktorom sú zakorenené kultúrne aspekty, ale aj predsudky svojho používateľa. Len prostredníctvom umelého jazyka sa jednotlivec môže zaradiť do celosvetového spoločenstva s pevnými koreňmi vo svojej regionálnej kultúre a jazykovej identite, ktorými nie je limitovaný (<http://lingvo.org/sk/2/3>). Predseda Európskej esperantskej únie Seán O'Riain na webovej stránke <http://www.lingvo.org/sk/> tvrdí: „Človek, ktorý vie angličtinu, si možno v Mongolsku môže po anglicky dohodnúť hotel. Esperantista môže v esperante diskutovať s Mongolmi o mongolskej kultúre.“ Takýto výrok je veľkým precenením akéhokoľvek umelého jazyka a hrubým podceňovaním akéhokoľvek jazyka prirodzeného. Je diskutabilné hovoriť o jedinej univerzálnnej podobe neutrálneho umelého medzinárodného jazyka. Umelý jazyk si charakter neutrality zachová len pod podmienkou

nadnárodnej verzie. Je to však možné? Tak, ako sa rozštiepila angličtina na niekoľko geografických variet⁴, z ktorých každá v sebe nesie kultúrno-historicko-spoločenskú informáciu o svojich používateľoch, tak predpokladáme, že by sa raz nevyhnutne rozštiepilo esperanto na niekoľko geo-sociálnych variet. Aký zmysel by malo zavedenie esperanta, resp. umelého neutrálneho jazyka, o ktorom len chceme veriť, že by existovala len jedna jeho podoba a forma? Treba podotknúť, že medzi esperantom (alebo iným umelým jazykom považovaným za neutrálny) a národným, resp. prirodzeným jazykom by existovala (negatívna) interakcia, ktorá by v konečnom dôsledku mohla viesť k podobnému alebo väčšiemu jazykovému chaosu, aký tu máme dnes. Nemáme dôvod sa domnievať, že masové používanie umelého jazyka na nadnárodnej úrovni naštrbí systém národných jazykov, ale prienikom na ortografickej/ortoepickej, lexikálnej alebo syntaktickej rovine nie je možné zabrániť. Interakcia, najmä negatívna interakcia národných jazykov smerom k umelému jazyku by zapríčinila vznik rozdielnych variet a smerom od umelého jazyka k národnému by boli zaznamenané minimálne lexikálne zmeny. Deliaci čiara medzi negatívnou jazykovou interakciou a funkčnou jazykovou kooperáciou je tenká. Obavy z používania jed(in)ého, hoci neutrálneho umelého jazyka analogicky vyplývajú zo skúseností s interakciou s prirodzenými jazykmi, v súčasnosti najmä s angličtinou a jej prirodzenou dominanciou „na trhu jazykov“. Jazykovú dominanciu, hoci vyvstávajúcu z prirodzeného vývoja, spôsobujú politické, socio-ekonomické a iné činitele, ktoré v minulosti viedli k dominancii francúzštiny či latinčiny (politické, diplomatické, administratívno-hospodárske a religiózne dôvody). Esperanto je umelý jazyk, ktorý by bol do svojej dominantnej pozície „dosadený“ umelo, aj keď konsenzom medzinárodného spoločenstva. Je možné namietat' proti dominancii angličtiny, francúzštiny, latinčiny alebo iných jazykov v iných končinách sveta, no ich dlhodobé používanie má svoje korene v historickej tradícii a stalo sa istou komunikačno-spoločenskou normou. Esperanto svoju historickú tradíciu, okrem používania na takmer výlučne esperantských konferenciách a kongresoch, nemá. V esperante sa netočia filmy, nedorozumievajú sa pomocou neho diplomati, neprebiehajú v ňom eurorokovania, nevychádzajú v ňom odborné publikácie ani denná tlač. Dnes komunikujeme pomocou mnohých prirodzených, najmä veľkých jazykov. Ak by sme nepoužívali angličtinu, nemčinu, francúzštinu alebo iné prirodzené jazyky pri nadnárodných stretnutiach a drvivá väčšina takýchto oficiálnych diskusií, rokovaní, summitov, kongresov a publikácií by využívala prevažne esperanto, toto by prevládlo natoľko, že by po istom čase v plnej miere

⁴ Je ich presne 8 a každá sa ďalej delí.

substituovalo národné jazyky. Domnievame sa, že negatívny vplyv umelého jazyka je väčšou hrozbou pre národné jazyky ako vplyv ktoréhokoľvek prirodzeného jazyka.

Pri svojej snahe o jazykovú hyperkorektnosť zabúdame, že „spravodlivým“ riešením jazykového Babylonu pomocou zavedenia umelého jazyka, nech by vyzeral akokoľvek neutrálne, si pripravujeme živnú pôdu pre iné, možno závažnejšie problémy.

Summary

The article discusses the pros and cons of using an artificial language in the EU-structures. Esperanto is a widespread artificial language that applies the following principles: principles of democracy, supranational education, pedagogical effectiveness, multilingual principles, language rights, language diversity, and human emancipation.

Kľúčové slová

Umelý jazyk, esperanto, medzinárodný jazyk, jazykové práva.

Zoznam bibliografických odkazov

<http://lingvo.org/sk/2/3>

KRUPA, Viktor – GENZOR, Jozef. 1996. *Jazyky v priestore a čase*. Bratislava : Veda, SAV, 1996, str. 302. ISBN 80-224-0459

PISÁRČIKOVÁ, Mária et al. 1988. *Jazyková poradňa odpovedá*. Bratislava : SNP, 1988, str. 262. Bez ISBN